

Отримано: 03.03.2015 р.

Прорецензовано: 11.03.2015 р.

Прийнято до друку: 30.04.2015 р.

Мороз О. В. Фактор ринкових сигналів до підвищення якості продукції в Україні / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, Л. С. Філатова, І. В. Сташко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол.: І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янюк. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Випуск 28. – С. 38–42.

УДК 338.43:633.1:631.11

JEL-класифікація: Q11

Мороз Олег Васильович,

доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницького національного технічного університету

Карачина Наталя Петрівна,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницького національного технічного університету

Філатова Любов Сергіївна,

асистент кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницького національного технічного університету

Сташко Інна Василівна,

асистент кафедри економічної кібернетики та інформаційних систем
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

ФАКТОР РИНКОВИХ СИГНАЛІВ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналізування проблем низької якості вітчизняної продукції на прикладі виробництва зерна. Обґрунтовано вигідність виробництва продукції більш високої якості за умов наявності відповідних ринкових умов. Гіпотеза досліджень будувалася на припущенні про те, що в основі проблеми низької якості української продукції полягає дисфункціональні аспекти недосконалого конкурентного середовища, яке сформувалося у вітчизняній моделі ринку. З цієї позиції окреслено дисфункції сучасного українського ринку зерна та перспективи його регулювання.

Ключові слова: якість продукції, ціна якості, управління якістю, ринок, дисфункції ринку.

Мороз Олег Васильевич,

доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента и моделирования в экономике,
Винницкого национального технического университета

Карачина Наталья Петровна,

доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедры менеджмента и моделирования в экономике,
Винницкого национального технического университета

Филатова Любовь Сергеевна,

ассистент кафедры менеджмента и моделирования в экономике,
Винницкого национального технического университета

Сташко Инна Васильевна,

ассистент кафедры экономической кибернетики и информационных систем
Винницкого торгово-экономического института Киевского национального торгово-экономического университета

ФАКТОР РЫНОЧНЫХ СИГНАЛОВ К ПОВЫШЕНИЮ КАЧЕСТВА ПРОДУКЦИИ В УКРАИНЕ

В статье осуществлен анализ проблем низкого качества отечественной продукции на примере производства зерна. Обоснованно выгодность производства продукции более высокого качества при условии наличия соответствующих рыночных условий. Гипотеза исследований строилась на предположении о том, что в основе проблемы низкого качества украинской продукции заключаются дисфункциональные аспекты несовершенного конкурентной среды, сформировалось в отечественной модели рынка. С этой позиции обозначены дисфункции современного украинского рынка зерна и перспективы его регулирования.

Ключевые слова: качество продукции, цена качества, Управление качеством, рынок, дисфункции рынка.

Oleg Moroz,

Dc. Sc. (Economics), Professor with the Department of Management and Simulation in Economy,
Vinnytsia National Technical University

Natalia Karachyna,

Dc. Sc. (Economics), Professor, Head the Chair of Management and Simulation in Economy,
Vinnytsia National Technical University

Lyubov Filatova,

Assistant with the Department of Management and Simulation in Economy, Vinnytsia National Technical University

Inna Stashko,*Assistant with the Department of Economic Cybernetics and Information Systems,
Vinnitsa Trade Economics Institute of Kyiv Trade Economics University***THE FACTOR OF MARKET SIGNALS TO INCREASING OF PRODUCTS QUALITY IN UKRAINE**

There had been carried out analysis in the paper of problems of poor quality of domestic products in the example of grain production. It is substantiated production profitability of higher quality products in the condition of correspondent market conditions. The hypothesis of these studies was based on the assumption that underlying problems of poor quality of Ukrainian products is dysfunctional aspects of imperfect competitive environment that emerged in the domestic market model. From this position dysfunctions of modern Ukrainian grain market and prospects for its regulation are outlined.

Keywords: *product quality, price quality, quality management, market, market dysfunction.*

Постановка проблеми. До числа основних дисфункцій розвитку економічного середовища України за останнє десятиліття слід віднести те, що стратегія розвитку на основі зростання якості продукції залишається в своїй більшості не домінуючою у галузі. Це є по своєму парадоксальним, адже ринкові відносини в Україні набули вирішальної форми організації виробничо-збутових процесів за умов загалом високого рівня відкритості вітчизняної економіки в цілому. У свою чергу це повинно сприйматися з урахуванням того, що економіка якості є достатньо вмонтованою у вітчизняний ринковий простір як методологічний, теоретичний і прикладний концепт, тобто у бізнесовому середовищі є достатня і загалом адекватна інформація про значення і потенційну вигідність фактору якості. З іншого боку, є значна кількість формалізованих інституційно імпульсів на державному рівні щодо упорядкування і стимулювання якості у самому широкому її аспекті. Підтвердженням цього є факт прийняття низки законодавчих актів відповідного змісту з початку 2000-х рр.

Гіпотеза досліджень будувалася на припущенні про те, що в основі проблеми низької якості української продукції полягає дисфункціональні аспекти недосконалого конкурентного середовища, яке сформувалося у вітчизняній моделі ринку. Тому, відповідно, стала перевірка зазначеної тези на прикладі вітчизняного зернового господарства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Висвітлення ролі фактору якості зерна та загалом системи управління якістю зерна у діяльності сучасних вітчизняних сільськогосподарських підприємств залишається відносно маловивченим. Так, до наукових робіт економічного напрямку останнього десятиліття, де б розглядалися проблеми низької якості вітчизняного зерна та були б обґрунтовано перспективи його підвищення, слід віднести праці Л. Євчук [1], І. Кішак [2], М. Кучер, В. Шевченко [3], В. Бойка та ін. [4], Саковської О. [5] та ін. І це не зважаючи на те, що економіка більшості сільськогосподарських підприємств в Україні безпосередньо залежала і буде залежати у майбутньому від якості виробленої продукції. Зазначеними вище дослідниками, як загальний висновок, зазначено, що основною причиною низькоякісних валових зборів є порушення технологій вирощування зернових культур масовим поетапним їх недоотриманням, а також зниження всієї культури землеробства (порушення науково обґрунтованих сівозмін, вибір несприятливих попередників, посилення дефіциту поживних елементів у ґрунті, насамперед азоту і т.ін.). Усе це призводить до виснаження земель і, відповідно, унеможливило одержання зерна пшениці I-III класів. Слід звернути увагу на критичні оцінки більшості дослідників у тій ролі, яку зайняв в останні роки український уряд у регулювання якості сільськогосподарської продукції. Так, Л. Євчук стверджує [1] про фактичне самоусунення держави від цієї справи. Загалом же огляд літературних джерел засвідчив про актуальність наукового висвітлення питання щодо ролі ринку як чи не основного фактора формування моделі ефективності системи управління якістю.

Метою і завданням дослідження є аналіз та оцінка якості вітчизняної продукції. Досягнення зазначеної мети дослідження здійснено шляхом виконання наступних завдань: аналіз якості зерна та співвідношення ціна-якість на вітчизняному ринку зерна; визначення факторів ринкових сигналів до підвищення якості продукції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Виробництво якіснішого зерна, як і будь-якого іншого виду продукції, вимагає чітких економічних критеріїв своєї вигідності. Такі формуються за співвідношенням між собівартістю зерна та закупівельних цінах, адже вищий клас зерна потребує додаткових витрат. За спрощеного відображення технологічного циклу виробництва зерна як логічно завершеної економічної системи така ефективність формується за принципом «більше витрат на якість – формування нової структури пропозиції та вища ціна на більш якісне зерно – вища загальна прибутковість виробництва». Це є універсальною схемою для вдосконалення діяльності всіх організаційних форм аграрного бізнесу.

Слід особливо підкреслити, що численними дослідженнями в Україні підтверджено вигідність виробництва якіснішого зерна. Цікавість представляє аналізування самих економічних параметрів вигідності.

Так, результати досліджень [4, с. 284-288] свідчать про такі залежності якості зерна від технологічних факторів виробництва: виробництво зерна VI класу ярої пшениці мало рентабельність у межах 5-15%

(середня 7%), IV класу – 16-24% (середня 19%), III класу – 24-40% (середня 29%), II класу – 34-45% (середня 39%), I класу – 53-58% (середня – 56%). Зазначене зростання рентабельності мало місце передусім за рахунок вищих реалізаційних цін і вищої врожайності, тоді як зафіксовані у досліді коливання собівартості зерна було незначним (в межах 3-9%). Таким чином, виробництво якіснішого збіжжя окупало себе навіть із урахуванням збільшення витрат, передусім на удобрення.

Наведені дані є одним із прикладів, узагальнення яких дає підстави стверджувати, що водночас практично всі експериментальні дослідження, у різних умовах та у різні часи, доводили про те, що підвищення якості зерна залишається одним з основних напрямків підвищення ефективності виробництва в цілому. Тобто доцільність таких заходів і відповідних витрат відзначалася і у колишньому СРСР, і в наш час. Перелік посилань аналогічного змісту можна продовжити. Аналізування вітчизняної наукової літератури з цього питання не зафіксувало жодного повідомлення про зворотній ефект.

Однак, результати особистих спостережень авторів показали, що на практиці позитивні ефекти, описані як результати наукових експериментів, завжди мають певну інтерпретацію з коливаннями параметрів ефектів. Щодо означеного питання, такі відмінності у переважній більшості випадків свідчать про істотно менший позитивний ефект або навіть про проблематичність його досягнення як такого в конкретних умовах вітчизняної моделі аграрного ринку. Тобто ситуації, коли виробництво високоякісного зерна в Україні є не вигідними, зовсім не є надуманими.

Звідси існує безпосередня актуальність додаткового доведення вигідності виробництва якіснішого зерна у практиці сучасного вітчизняного аграрного бізнесу. На підтвердження такої тези акцентуємо увагу на наступних фактах і даних. По-перше, детального аналізування потребує питання співвідношення цін на зерно, насамперед щодо їх обґрунтованості різниці між цінами на зерно різних класів. Так, у роботах із наукових основ інтенсивного зернового господарства, наприклад [6], за основу приймалося співвідношення цін, наведених у табл. 1.

Таблиця 1

Закупівельні ціни на сортове насіння зернових культур I класу посівного стандарту I категорії сортової чистоти, 1990 р., крб. за 1 т

Культура	Клас	Репродукція		
		Еліта	I	II-V
Пшениця Тверда	I	1400	1260	1158
	II	1160	1044	957
	III	1000	900	825
	Некласна	600	540	595
Пшениця м'яка	I (клейковина 40%)	1160	1044	957
	I (сильна)	1000	900	675
	II (сильна)	800	720	660
	III (цінна)	600	540	495
	IV (клейковина 18-23%)	470	423	388

Джерело: [6, с. 162].

Уже за ринкових умов, у 2008 р., за даними В. Бойка та ін. [4], співвідношення цін, а також економічні показники виробництва зерна пшениці різної якості було наступним (табл. 2).

Таблиця 2

Закупівельні ціни на зерно

Показники	I клас	II клас	III клас	IV клас	V клас	VI клас
Ціна зерна грн./т	980	900	820	780	710	650
Собівартість Зерна. т/га	631	646	632	658	640	620
Прибуток з 1 га, грн.	1297	894	614	410	190	89

Джерело: [4].

Аналізування безпосередньо автором 11 маркетингових сайтів ресурсів Інтернету з пропозиції зерна пшениці на січень 2013 р. та на грудень 2014 р. показало (табл. 3) наступне:

– про переважання пропозиції фуражного зерна (більше 75%), практичну відсутність зерна I класу, дуже незначну пропозицію зерна II-III класів;

– про те, що маркетингові дані 2012/2013 рр. та 2013/2014 рр. щодо співвідношення зерна різної якості в цілому корелюють із даними інших джерел насамперед щодо переважання на українському ринку зерна непродукційної частки;

– про дуже значний діапазон цін у межах пропозиції зерна однієї якості, що навряд чи має економічне калькуляційне підґрунття, а продиктовано незбалансованістю ринку, передусім асиметричністю інформації про ціни.

Таблиця 3
Закупівельні ціни, їх діапазон та розрахунки обсягів пропозиції зерна пшениці різної якості (ціни – на січень 2013 р.)

Показники	I клас	II клас	III клас	IV-VI класи	Без класності
Середня ціна, грн./т	3300	2120	1720	1540	менше 1250
Діапазон цін, грн./т	практично відсутній	1700-2800	1500-2150	1340-2100	1100-1430
Обсяги пропозиції, % (всього 100%)	менше 0,05%	5%	15%	більше 75%	менше 3%

Джерело: <http://zernoprom.com.ua/uk.html>, search.ligazakon.ua, agrobiznes.org.ua, tuugo.com/ua, uk/product/kukurudza, august.in.ua, agroservers.com.ua, mirsem.com.ua, zerno.org.ua, agro-ukraine.com, rivnemaret.com

Ураховуючи те, що різниця у цінах на зерно різної якості є основним стимулом виробництва, аналізування відповідних показників може слугувати методичною основою оцінювання обґрунтованості діапазону цін. У табл. 4 представлено індекси порівняння цін на різні класи зерна за даними вище наведених інформаційних джерел. Навіть ураховуючи приблизні показники деяких значень (наприклад, за результатами маркетингових досліджень у 2013 р.), можна зробити висновки про те, що ринкові трансформації в аграрному секторі України не супроводжувалися радикальними змінами у ціновому співвідношенні на ринку зерна різної якості, тобто вихідні параметри вигідності виробництва за адміністративної радянської економіки якіснішого зерна збереглися і на цей час. Тим не менше, цінові коливання представляються суттєвими. Наприклад: ціна на зерно I класу перевищувала ціни на зерно VI класу в 1,5-2,6 разів, і рентабельність товаровиробника буде дуже залежати від того, чи зміг він продати зерно у 2,6 разів чи в 1,5 разів дорожче.

Таблиця 4
Індекси відображення цін на зерно різної якості (за 1,0 – ціни на зерно найнижчої якості)

Показники	I клас	II клас	III клас	IV клас	V клас	VI клас
За [169-172]	1,8-2,5	1,6-1,9	1,3-1,7	1,0
За [138]	1,5	1,4	1,3	1,2	1,1	1,0
За [223-233]	2,6	1,7	1,4	1,2	1,0	1,0

Джерело: [4, 6], а також: <http://zernoprom.com.ua/uk.html>, search.ligazakon.ua, agrobiznes.org.ua, tuugo.com/ua, uk/product/kukurudza, august.in.ua, agroservers.com.ua, mirsem.com.ua, zerno.org.ua, agro-ukraine.com, rivnemaret.com

Принципово у цьому разі представляється теза про негативну роль ринку. На прикладі ринку зерна це проявляється у провокуванні низькоякісного врожаю, відсутністю вимог покупців до продукції високого рівня; останнє ілюстровано на прикладі тенденцій останніх десятиліть в Україні, коли внутрішній попит на високоякісну пшеницю майже відсутній, а на експорт вивозиться лише фуражне зерно. Так, аналізування повідомлень у пресі про результати біржових торгів, наприклад [1], засвідчило про наступне: за контрактами на експорт української пшениці у 2006 р. 73% зерна було V-VI класів, і лише 10% – III класу, тоді як зерно вищого класу не було загалом; за іншими даними (за матеріалами ДАК «Хліб України») в цьому ж 2006 р. зерна III класу було 4,3%, IV – 39%, V-VI класів – більше 67%. За цими ж повідомленнями, у 2005 р. частка зерна III класу становила близько 30%, тоді як решта – зерно низької якості, а у 2004 р. 92% всього врожаю зерна складала фуражна пшениця. За цими ж даними, на деяких українських біржах впродовж багатьох років не укладалися контракти на закупівлю пшениці I-II класів у зв'язку з відсутністю подібних заявок на фоні відсутності і внутрішнього попиту на високоякісну пшеницю.

З іншого боку, за оцінками економістів і технологів [7-8], проблема низької якості зерна автоматично трансформується у не менш загрозливу проблему низької якості хліба і хлібобулочних виробів. За даними [7], продовольча частка у зерновому збіжжі в останні роки становила лише 10-12%, що суттєво ускладнює роботу хлібопекарських підприємств і негативно впливає на якість хлібобулочних виробів.

Негативно експертами оцінюються і державні рішення про визнання зерна V класу продовольчим згідно Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» [9]. Загальним наслідком цього є провокування як масового явища процесу формування тіньового ринку хлібопродуктів, який за різними оцінками в останні роки становив від 40 до 60%, і у цьому сегменті працюють ті, хто не може і не зацікавлений слідувати за якістю продукції. Неefективні регуляції в такий спосіб жорстко обмежують рентабельність на вкрай низькому рівні на фоні постійного зростання витрат, стимулюючи намагання виробників хліба працювати із сировиною IV-V класів меншої собівартості, застосовувати різні технологічні прийо-

ми та добавки, що погіршують якість і безпечність даного продукту. У цьому разі ідеологія державного регулювання, орієнтована на утримання будь-що низьких, доступних цін на хліб, виступила безпосереднім фактором дисфункціональності ринку, не вирішуючи проблему в цілому.

У зв'язку з вище зазначеним слід підкреслити очевидну неоднозначність і недостатність інформації про справжній стан якості зерна, про що засвідчили і авторські дослідження. В Україні основними покупцями зерна традиційно залишаються заготівельні компанії-зернотрейдери та переробні підприємства, однак показники якості зерна у цих суб'єктів більш ніж суттєво розрізняються. Так, дані заготівельних підприємств свідчать про структуру пропозиції продукції, тоді як зернотрейдерів – відображають попит покупців, здебільшого зарубіжних. Таким чином, дані зернотрейдерів віддзеркалюють насамперед ситуацію відсутності попиту на зерно вищої якості як такого, навіть якщо в країні таке і виробляється. Зазначений аспект може визначати сутність фактору т.з. опортуністичної поведінки як одного з основних потенційних причин дисфункціональності ринку.

Висновки. Отже, на реальному ринку зерна залежність між якістю і ціною може мати зовсім інший характер, аніж в експериментальних умовах, і визначатися ситуативним співвідношенням між попитом і пропозицією. Звідси, в практичних умовах функціонування репрезентативного підприємства теза про вигідність виробництва якіснішої продукції вимагає, як вже згадувалося, додаткового підтвердження.

Вихідна ринкова інформація підтверджує цінову перевагу виробництва зерна вищої якості. Натомість головною проблемою низької якості вітчизняної сільськогосподарської продукції є дисфункціональна роль окремих аспектів ринку та ринкових відносин в Україні, де все більшого соціально-економічного значення набуває ефект провокування низької якості продукції через відсутність вимог покупців до її високого рівня. Звідси вирішення проблеми низької якості українського зерна знаходиться також у проблемному полі комплексної оптимізації економічних відносин в АПК, де в першу чергу актуалізується можливість збільшення додаткової вартості за рахунок переробки і подальшого руху якіснішого зерна і подальшого руху продукції зернопродуктовогopідкомплексу. Очевидно, саме у цьому ланцюгу формуються найдієвіше стимули до збільшення пропозиції зерна високої якості.

Література:

1. Євчук Л. А. Якість продукції як похідний фактор балансу попиту і пропозиції на зерновому ринку // Агроінком. – №7-8. – 2007. – С.3-8.
2. Кіщак І. Т. Підвищення якості та конкурентоспроможності виробництва комбікормів // Економіка АПК. – №12. – 2003. – С.94-97.
3. Кучер М. І., Шевченко В. І. Забезпечення якості зерно продуктів в Канаді // Економіка АПК. – №5. – 2003. – С.133-135.
4. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва): монографія / [Бойко В. І., Лебідь Є. М., Рибка В. С. та ін.] ; за ред. В. І. Бойка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 400 с.
5. Саковська О. М. Якість продукції та її значення для забезпечення ефективного функціонування ринку зерна / О. М. Саковська // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва / Редкол: А. Ф. Головчук (відп. ред.) та ін. – Вип. 76. – Ч. 2: Економіка. – Умань, 2011. – С.180–186.
6. Бакай С. С. Інтенсивне насінництво зернових культур – К.: Урожай, 1992. – С.157-167.
7. Ступак С. М. Діагностика стратегічних факторів активізації інноваційної діяльності хлібопекарських підприємств / С. М. Ступак // Науковий потенціал України 2010: Матеріали VI всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 22-24.03.2010 р. – Київ, 2010 р. – Частина 1. – С. 89-93.
8. Дробот В. І., Степаненко Т. О. Технологія галузі хлібопекарське виробництво / Курс лекцій для студентів спеціальності 6.091700 «Технологія хліба, кондитерських, макаронних виробів і харчоконцентратів». – К.: НУХТ, 2006. – 267 с.
9. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 4.07.2002 р. // rada.kiev.ua